

ЛЮДМИЛА ГРИГОР'ЄВА

канд. екон. наук, доц.

ІГОР ЖУРБА

д-р екон. наук, проф.

Хмельницький національний університет

ЕКОНОМІЧНІ ТА ДЕМОГРАФІЧНІ ВТРАТИ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛА 30-Х РР. ХХ СТ.

Однією з важливих передумов формування людського потенціалу є соціально-демографічні процеси. З цього погляду ХХ століття для України було досить складним: дві світові війни, три голодомори (1920-1923, 1932-1933, 1946-1947), насильницькі депортації та вимушені еміграції. Унаслідок цього Україна з традиційно високим у минулому рівнем природного відтворення населення в межах Європи втратила від 50 до 70 млн. осіб і перетворилася на країну з низьким природним приростом, а 1993 року ввійшла в стадію депопуляції населення [1, с. 5].

Українське село було основою економічної стабільності та організації народного господарства в усі часи. Нова економічна політика передбачала на меті й зміну співвідношення селян та зайнятих у промисловості, оскільки робітники були основною рушійною силою та підтримкою революційних ідеалів, а селяни чинили спротив. Перехід від продрозкладки до єдиного сільськогосподарського податку на основі нової економічної політики, на думку «всеросійського старости» М.І. Калініна, виявився «своєрідною формою відносин робітничого класу та селянства» [2, с. 3]. Насправді система оподаткування була фінансово-господарським виразником соціально-економічних відносин влади та селянських господарств, тому що класовий принцип оподаткування передбачав персональне обкладання кожного селянського двору, вибудовуючи у такий спосіб організаційну форму грошової повинності. Ставлення до селян відображається у виразі Є. Преображенського «сільське господарство – це «колонія» пролетарської промисловості» [2, с. 6]. Відповідно до цього в українському селі функціонувала система хлібозаготівельної повинності, яка стосувалася колгоспів, колгоспників та селян одноосібників, бо кожен з соціально-економічних секторів отримував

«тверде завдання», тобто хлібозаготівельний план до двору, виконання якого було обов'язковим, про що свідчили адміністративно-примусові форми та методи масового вилучення селянського хліба шляхом організації «червоних валок», «буксирних бригад», «конвеєрної системи», натуральних штрафів тощо. на думку «всеросійського старости» М.І. Калініна, натуральне та грошове стягнення з селян було «своєрідною формою відносин робітничого класу та селянства» [2, с. 8].

Соціально-класовий принцип оподаткування, застосований тоді, поділив селянські господарства на відповідні групи платників податку:

- на долю 25% селянських господарств доводилося 10% сукупного доходу, а податку вони сплачували близько 4% від загалу;
- середняки, а це 60% дворів в Україні, зосереджували 60% доходу, проте вносили 49% суми податку;
- заможна верхівка села (14%) мала 30% доходу, але з неї стягували 47%.

З урахуванням пересічної доходності десятини селянського рільництва та городництва, якщо дохід становив від 25 до 100 руб., то селянин сплачував 7 коп. з одного рубля доходу, а від 100 до 200 руб. 14 коп., від 350–550 руб. 24 коп., відтак загальна сума податкового стягнення була вагомою. Селянський двір з доходом 211 руб., у якому було 6 десятин ріллі, 4 їдока, сплачував 11 руб. 34 коп. податку, а з 18 десятинами та 1212 руб. доходу – 221 руб. податку. Якщо господарство мало одного коня, то надбавка до норми оподаткованої доходності сягала 3-5%, за три голови худоби – від 5 до 10%, а це суттєво впливало на економіку села [2, с. 8-11].

Водночас заборонялось наймати додаткову робочу силу, відтак наймити втрачали джерело заробітку, а селянські господарства – врожайність, позаяк самотужки не могли своєчасно скосити, заскиртувати та згодом обмолотити врожай. Отже, тогочасна державна політика щодо села не лише виснажувала фінансово селянське господарство, а й руйнувала усталений уклад життя в українському селі. За несплату податку селян оголошували «ворогами радянської влади», тому податкова політика набувала ознак політичних чисток.

13 жовтня 1932 р. уряд доповнив постанову від 8 вересня новим положенням, у якому зазначалося, що одноосібні трудові господарства приміської смуги колишніх округових центрів підлягали самооподаткуванню у розмірі 200% суми податку, а «куркульські» 250%, якщо були

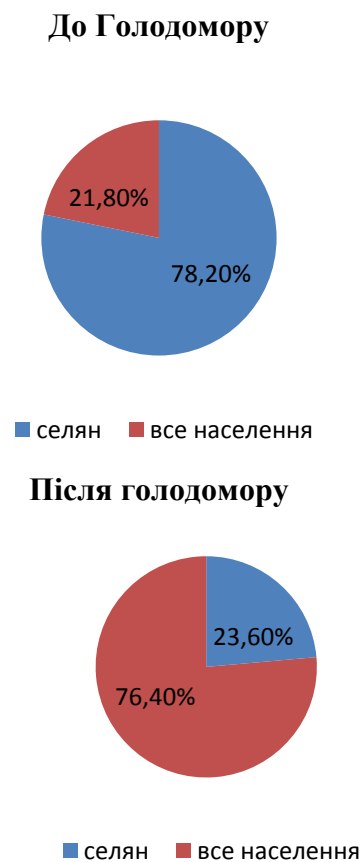
«експертниками». Принцип добровільності цього виду оподаткування населення, проголошуваний у щорічних постановах про самообкладання, виглядав цинічно, враховуючи той факт, що селян примусово зобов'язували вносити його у два рази більше від суми сільгосподатку. За перший квартал 1934 р. вдалося стягнути 28 млн руб., а протягом 1935 р. ставка була зменшена, яка становила 40–50% до податку, тобто принцип додаткового оподаткування зберігався, хоча економічно-фінансові можливості селянських та колективних господарств були вичерпані після колективізації, хлібозаготівель, позик. У 1936 р. норми неземлеробських доходів на коня в УСРР становили 680, у 1937 р. 700 руб., відтак автоматично зростала сума оподаткування, тому самообкладання за ставками 1932–1933 рр. означало б вирок для господарств [2, с. 14].

Отже, селянський надподаток, функціонування якого лише довершувало систему грошових повинностей, фактично позбавляв господарства внутрішніх витрат на власний соціально-культурний розвиток, але служив фінансовим джерелом формування громадського побуту для робітників зайнятих у промисловості – лікарень, колбудів, шкіл, бань, амбулаторій, кінотеатрів та читалень.

Кожне селянське господарство мало «податкового паспорта», до якого записували прибуток, економічно-майновий стан двору, відтак уникнути оподаткування було неможливо. Безпаспортний український селянин, але з «податковим паспортом», щоденно переймався думками і працею докола однієї справи: якомога швидше внести податки, щоб уникнути репресій. Обов'язкові платежі селян в умовах голодомору та голоду, випадки яких траплялися навіть протягом 1934–1935 рр., ставали для них непосильними, тому будь-які додаткові зобов'язання, особливо позики та культзбір, буквально знекровлювали село. Як наслідок виконання хлібозаготівельної та грошової повинностей, село уразив голод.

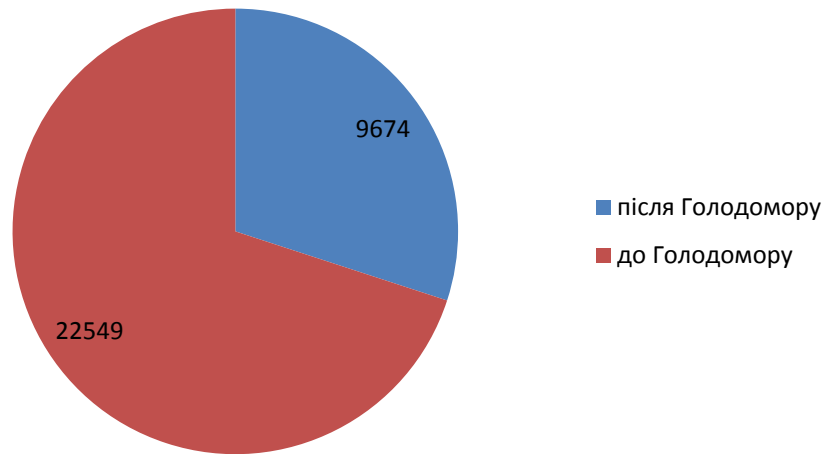
Проблема втрат української нації під час Голодомору-геноциду 1932-1933 років наукою досі не вирішена. Попри те, що в українській діаспорі на підставі документів іноземних дипломатів і наукових розвідок окремих дослідників кількість жертв називалася від 7,0 до 10,0 мільйонів осіб, частина дослідників, спираючись на московські архіви, обстоює цифру 3,5-3,9 мільйона. Разом з тим українські історики вже ввели до наукового обігу нововиявлені архівні документи, які дають підставу стверджувати про значно більшу кількість

жертв. Зокрема, йдеться про матеріали сільського перепису другої половини 1931 року, де зазначена загальна кількість населення в розрізі всіх районів УСРР. Ця кількість станом на 1 січня 1932 року була оприлюднена Управлінням справами Ради народних комісарів УСРР в Довідниках з основних статистично-економічних показників господарства районів усіх областей: 25553,0 тисячі селян, при загальній кількості населення України 32680,7 тисяч [3]. Тобто до початку терору частка селян у населенні УСРР становила 78,2%, враховуючи примусове заміщення українських селян на робітників з інших регіонів СРСР та найменшу кількість жертв голодомору, ця частка зменшилась до 23,6% (рис. 1).

Рис. 1 – Зміна співвідношення селян у структурі населення УСРР

Отже, частка селян зменшилась на 54,6%, радикально погіршивши економіку села. Враховуючи середню дохідність господарств, можна розрахувати економічні втрати (рис. 2). Загалом дохідність економіки села зменшилась на 42,9%.

Рис. 2 – Зміна дохідності економіки села до та після Голодомору, млн. руб.

Таким чином, повсякденність селянського двору зосереджувалася довкола п'ятиденних, декадних, місячних, кварталних, піврічних та річних виплат податку, самообкладання, позик, культзборів, переймаючись не лише пошуком фінансових джерел погашення «державних боргів», а також їх своєчасною виплатою, щоб уникнути іншої форми репресії – арешту майна, опису та продажу з торгів. Життя справді перетворювалося на суцільний страх і жах, від яких не було порятунку, крім голодної смерті.

Список використаних джерел

1. Устинов Є. О. Соціально-демографічні передумови людського розвитку / Є. О. Устинов / Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування. – 2016. – № 1. – С. 4-15.
2. Даниленко С. В. Податкова система” і “податкова політика” УСРР у 1920-х роках: історіографічний та методологічний дискурси висвітлення [Електронний ресурс] / С. В. Даниленко. – Режим доступу: http://shron1.chtyvo.org.ua/Danylenko_Sviatoslav/Podatкова_systema_i_podatkova_polityka_USRR_u_1920-kh_rokakh.pdf
3. Про Голодомор [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrainianworldcongress.org/index.php/id/442/inner/true/lang/ua>